

עבדים היינו

וְאִמְרַתְּ לְבָנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לַפְרֵעָה בְּמִצְרַיִם וַיֹּצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה: (דברים ו כא)¹

מסכת פסחים דף קטז עמוד א – עבדים היינו היא הגנות

מתחיל בגנות ומסיים בשבח. מאי בגנות? רב אמר: מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו. ושמואל אמר: עבדים היינו.²

אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה: עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא, מאי בעי למימר ליה? אמר ליה: בעי לאודווי ולשבוחי. אמר ליה: פטרנן מלומר מה נשתנה. פתח ואמר עבדים היינו.³

הגדה של פסח לריטב"א – עבדים היינו תחילה

"עבדים היינו לפרעה וכו'". זהו תחילת ההגדה ותשובת מה נשתנה: לפי שעבדים היינו לפרעה במצרים. ובגמרא אמרו (קטז א) מתחיל בגנות ומסיים בשבח, לתת שבח והודאה לשם יתברך אשר מאשפות ירים אביון. ונחלקו אמוראי מאי גנות? רב אמר: מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו ורבא אמר: עבדים היינו לפרעה. ואיפסיקא הלכתא כותיה דרבא דהוא בתראה. ורב נחמן עבד כותיה, בעובדא דדרו עבדיה (שם). ומסתברא שלא נחלקו אלא באיזה מתחילין, דרב סבר מתחילה עובדי ע"ז כמו שהיה המעשה, ורבא אמר עבדים שהוא תוקפו של נס ואח"כ מתחילין בגנות ע"ז, ולפי זה מנהגינו כרבא. דאי פליגי לגמרי, נהיגנא דלא כחד.⁴

מסכת פסחים דף קח עמוד א – מסיבים בכל ארבע הכוסות

ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ... איתמר משמיה דרב נחמן: צריך הסיבה, ואיתמר משמיה דרב נחמן: אין צריך הסיבה. ולא פליגי, הא - בתרתי כסי קמאי, הא - בתרתי כסי בתראי. אמרי לה להאי גיסא, ואמרי לה להאי גיסא. אמרי לה להאי גיסא: תרי כסי קמאי - בעו הסיבה, דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות. תרי כסי בתראי לא בעו הסיבה - מאי דהוה הוה. ואמרי לה להאי גיסא: אדרבה, תרי כסי בתראי בעו

¹ ראה שם פסוק אחד קודם: "כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֲדָתָה וְהַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם: וְאִמְרַתְּ לְבָנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לַפְרֵעָה בְּמִצְרַיִם וכו'". לפני שאנו פונים לאגדה ולמדרשי חז"ל, חשוב לראות את פשט המקרא. "עבדים היינו" היא התשובה שהתורה מציעה, בספר דברים, לשאלת הבן: למה פסח? (יש בתורה תשובות נוספות, וכולן מוזכרות בהגדה). זאת ועוד, הבן שואל שאלה על המנהג וההלכה (שאלת החכם לפי חז"ל) ואילו התורה מציעה לענות לו בסיפור היסטורי. הכל פשוט וברור ואין מקרא יוצא מידי פשוטו (שבת סג ע"א)!

² המשנה קובעת שיש להתחיל את ליל הסדר בגנות ולסיים בשבח. סיפור ההגדה שזור בקו הגיוני וברור מנקודת התחלה נמוכה "בירא עמיקתא" בהיסטוריה שלנו, אל נקודת השיא, "איגרא רמא" של יציאת מצרים. השאלה היא רק מה היא הגנות? עבודה זרה או עבדות. בהיבט של האסמכתא, שיטת שמואל נראית עדיפה שכן הוא מסתמך על פסוק מפורש בתורה ואילו רב מביא אמרה שאיננה פסוק במקרא, רק נסמכת על פסוק בספר יהושע כד ב: "בְּעֵבֶר הַנְּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תֵּרַח אָבִי אֲבָרָהָם וְאַבִּי נַחוֹר וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים". גם בהיבט הענייני נראית עדיפות מה לשיטת שמואל. שיטת רב אולי נכונה יותר שהרי אין לך גנות חמורה מעבודה זרה. ראה דברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשת בא. אך שיטת שמואל נראית מתאימה יותר לאירוע ולסיפור של לילה זה. לפיכך בחרנו הפעם לדון ב"עבדים היינו", בגנות שבדבר, במוסר שבדבר, בלקח ההיסטורי; ובעקבותיהם אולי בסיבה שבסופו של דבר, נקבעה הלכה כשמואל ואנו פותחים את ההגדה של פסח ב"עבדים היינו", מיד לאחר שאלת הבנים "מה נשתנה". את הקשר של "מה נשתנה" עם "עבדים היינו" נראה עוד להלן בדיון על איזה כוסות מסיבים.

³ בחלק זה של הגמרא הדיון הוא בעצם על "מה נשתנה", על החובה לפתוח את ההגדה (ואולי גם להמשיך את כל ליל הסדר) בצורה של שאלה ותשובה. ראה שם כמה שורות לפני הקטע שהבאנו: "תנו רבנן: חכם בנו - שואלו, ואם אינו חכם - אשתו שואלת. ואם לאו - הוא שואל לעצמו. ואפילו שני תלמידי חכמים שדוּעִין בהלכות הפסח - שואלין זה לזה". (וכבר התחכמו מי שהתחכמו לפלפל אם יש לקרוא: חכם - בנו שואלו, או שמא: חכם בנו - שואלו). רב נחמן שאל את דרו עבדו: עבד שרבו מוציאו לחירות ונותן לו כסף וזהב, מה צריך לומר? ענה לו דרו: צריך להודות ולשבח לרבו. אמר רב נחמן: פטרת אותנו מלומר מה נשתנה ופתח מיד בהגדה: "עבדים היינו". מכאן, בין השאר, למדו הראשונים שהלכה היא כשמואל שמתחילים את ההגדה ב"עבדים היינו". ובמהות העניין של "עבדים היינו", שאנו מבקשים לתהות עליו, נראה שרב נחמן עשה כאן דבר נפלא של שיתוף דרו עבדו בליל הסדר. בבחינת, הלילה הזה כולנו עבדים. גם אני רבך הייתי פעם עבד. (אבל מה היה רב נחמן עושה אילו העבד היה אומר לו: אז גם אני רוצה להשתחרר ולהיות בן חורין כמותך ...). על עניין זה, נראה עוד בהמשך דברינו.

⁴ הריטב"א מבין שהמחלוקת בין שיטת רב ושיטת שמואל (או רבא) איננה של סתירה הדדית, או זה או זה, אלא של סדר עדיפות: במה מתחילים. מה היא אותה "בירא עמיקתא" ממנה מתחילים על מנת להגיע ל"איגרא רמא" של יציאת מצרים. ונתקבלה שיטת רבא (שמואל בנוסח הגמרא שבידנו) שמתחילים ב"עבדים היינו" משום שרבא הוא אמורא מאוחר יותר (סיבה הלכתית), או משום שזהו "תוקפו של הנס" ונקודת ההתחלה של יציאת מצרים (סיבה עניינית). ויש ודאי עוד סיבות טובות לכך, כפי שכבר רמזנו בהערה 2 לעיל, וגם בפשטות שלילדים לא מפליגים מיד בהיסטוריה מורכבת, אלא מספרים את הסיפור המרכזי ורק אח"כ הולכים אחורה לתקופת האבות "כמו שהיה המעשה". ואז מגיעים לתרח ואברהם "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו" ומוסיפים גם מעין פתיחה שלישית של ההגדה המזכירה את יעקב ולבן או שוב את אברהם: "ארמי עובד אבי".

הסיבה - ההיא שעתא דקא הויה חירות, תרי כסי קמאי לא בעו הסיבה - דאכתי עבדים היינו קאמר. השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי - אידי ואידי בעו הסיבה.⁵

מדרש תנאים לדברים פרק ו פסוק ט - לא להתבייש בעבר

"והיה כי ישאלך בנך" - יכול אם שְׁאַלְךָ את מגיד לו ואם לאו אין את מגיד לו? תלמוד לומר: "והגדת לבנך" (שמות יג ח) אע"פ שלא שאלך. "לאמר מה העדות והחקים והמשפטים" - בן חכם הכתוב מדבר. "ואמרת לבנך" - שלא תתבייש מלומר לו: "עבדים היינו לפרעה במצרים" לפי דעתו של בן אביו מלמדו, שאם היה טפש או קטן אומר לו: בני, כולנו היינו עבדים לפרעה במצרים כמו שפחה זו או כמו עבד זה, שנאמר: "עבדים היינו לפרעה במצרים".⁶

מדרש תהלים (בובר) מזמור י - לעבד מכרנו את אחינו

אמר ר' חנין: אמר הקב"ה לשבטים: אתם מכרתם אותו לעבד, שנאמר "לעבד נמכר יוסף" (תהלים קה יז), חייכם שאתם קורין בכל שנה ושנה: "עבדים היינו לפרעה במצרים".⁷ ר' פנחס בשם ר' הושעיא אמר: שבטים גרמו לקרוע שמלת אביהם, והיכן נפרע להן? במצרים, שנאמר: "ויקרעו שמלותם" (בראשית מד יג). יוסף גרם לשבטים לקרוע שמלותם, עמד בן בנו ונפרע לו, שנאמר: "ויקרע יהושע שמלותיו" (יהושע ז ו). מנשה גרם לשבטים לקרוע, לפיכך הוקרע נחלתו, חציה בעבר הירדן, וחציה בארץ כנען. שבטים קרעו על בנימין, עמד בן בנו ונפרע לו, שנאמר: "ויקרע מרדכי את בגדיו" (אסתר ד א).⁸

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דיוסע פרשה א - עבדות חומרית

"ויואמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באוכלנו לחם לשובע וכו' " (שמות טז ג), ר' יהושע אומר: תאבדים היו ישראל לאכול. ר' אלעזר המודעי אומר: עבדים היו ישראל

⁵ לפני שנעבור למדרשי האגדה, נעצור לעניין הלכה\אגדה נוסף שבמסכת פסחים (פרק עשירי ערבי פסחים העוסק בסדר ליל הפסח). בשמו של רב נחמן (כנראה אותו רב נחמן מהגמרא הראשונה שהבאנו) נמסרו לנו שתי שיטות סותרות באשר למצוות הסיבה. האם היא בשתי הכוסות הראשונות (קדש ומגיד) או בשתי הכוסות האחרונות (ברך והלל)? נימוק טוב לכך שמצוות הסיבה היא בכוסות האחרונות הוא שבכוסות הראשונות (בשני ליתר דיוק, במגיד) אנחנו מזכירים את הגנות, את "עבדים היינו". עדיין איננו בני חורין. נימוק הפוך הוא, אדרבא, בחלק הראשון של ההגדה אנחנו בתהליך היציאה מעבדות לחרות. "עבדים היינו" הוא חלק מסיפור החירות ובאחרונות אנו בני חורין. ונפסק הלכה שמסיבים בכל ארבע הכוסות. אם כך, אז אולי "עבדים היינו" איננו כל כך גנות והוא "תוקפו של הנס" כדברי ריטב"א. כל כך, שהוא גורר איתו גם את הגנות השנייה "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו" שגם אותה אומרים בהסיבה. זאת ועוד, בנוסח ההגדה שהתקבל בכל קהילות ישראל, יש קשר ישיר בין ההסיבה ל"עבדים היינו". השאלה האחרונה ב"מה נשתנה" היא על ההסיבה: "שבכל הלילות אנו אוכלים בין יושבים ובין מסובים, הלילה הזה כולנו מסובים" ומיד אחרי כן ממשיכים ב"עבדים היינו". משמע, יש להסב ב"עבדים היינו". כך נמצא בהרבה ספרי הלכה ומנהג ראשונים. ראה למשל ספר שבולי הלקט (ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, איטליה, המאה ה-13) סדר פסח סימן ריח: "ועוד שואל על ההסיבה הצריכה לכל אלו השאלות, ועליה משיבין תחילה שאומרים עבדים היינו לפרעה במצרים כו' היא תשובת ההסיבה לבד שיצאנו מעבדות לחירות וההסיבה היא סימן לבני חורין".

⁶ אין להתבייש באמירה "עבדים היינו" ויש לאומרה לכל הילדים, לחכם, לטיפש, לקטן לכולם! עם ישראל לא מסתיר את עברו ולא מייפה אותו במצגות שוא (ראה דברינו [נטלתי ספר בראשית וקראתי בו](#) בפרשת וישב). בהמשך סדר ההגדה מפורטים ארבעת סוגי הבנים ומודגש השוני והמיוחד שבכל אחד מהם. הפסוק המקדים והקשור ל"עבדים היינו" - "כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם" מיוחס לבן החכם. אבל כאן, בפתחת ההגדה, "עבדים היינו" שבא מיד לאחר "מה נשתנה", הוא התשובה והפתיחה לכל הבנים ולכל המסובים והמשתתפים בליל הסדר. בלי להתבייש, בלי להתכחש ובלי ליפות. כן, היינו עבדים ולא אף זאת, אלא גם עובדי עבודה זרה. תרח הוא אבי אברהם אבינו. גם לבן הוא קרוב שפחה שלנו. הסבא, מצד האמהות של שבטי ישראל. ראה דברינו [טרח סבנו](#) בפרשת וכן [כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען](#).

⁷ אם כבר עוסקים ב"לא להתבייש" הנה הקטרוג הקשה ביותר, הנה הגנות הנוראה של חטא מכירת יוסף אשר רשום לדורות. ראה דברינו [על מכרם בכסף צדיק](#) בפרשת וישב. "עבדים היינו" זו לא סיבה אלא תוצאה. גם "עובדי עבודה זרה היו אבותינו" היא תוצאה. שניהם לא עונים על השאלה הקשה: מדוע? מה קרה שירדנו למצרים? "לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדך כי קבד הרעב בארץ כנען" - אבל אברהם ירד ברעב וחזר ויצחק לא ירד כלל. המקום היחידי שבעל ההגדה מתמודד עם השאלה הזו, וגם הוא בעקיפין, הוא בקטע "ברוך שומר הבטחתו לישראל" בו מוזכרת ברית בין הבתרים. אך כבר עמדנו על כך, מספר פעמים, שברית בין הבתרים היא הסבר חלקי ולא עונה על השאלה: מה החטא הישיר? מה עשה הדור ההוא שבגינו השתעבדו? ראה למשל מדרש אגדה (בובר) בראשית פרק לו: "לעולם אל ישנה אדם בין בניו, שבשביל כמות פסים שעשה יעקב ליוסף נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים". "עבדים היינו", אומר המדרש שלנו, מזכיר את חטא מכירת יוסף. אם כבר מחפשים בספר בראשית גנות שקדמה לספר שמות, אין צורך להרחיק לכת עד פרשת נח, לך לך או יצא. פרשת וישב, סיפור "התגלגלות" אבותינו למצרים דרך מכירת יוסף, היא מספקת: "ועדיין אותו החטא קיים" (מדרש משלי (בובר) פרשה א). בעל ההגדה בחר שלא להכניס מדרש זה להגדה, אבל אנחנו הארכנו בדברינו [ארמי אובד אבי](#) וכן [האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים](#).

⁸ המשכנו את המדרש עד סופו אולי על מנת לעורר דיון רחב יותר סביב שולחן ליל הסדר על קורות עם ישראל בראייה רחבה יותר. אם בעל ההגדה מבקש שנסקור את ההיסטוריה לאחור, האם אנחנו שיושבים בליל הסדר כמה אלפי שנים לאחר יציאת מצרים ויודעים את קורות עם ישראל אחרי הנס הגדול של יציאת מצרים, יכולים להתעלם מכל מה שאירע לאחר מכן?

למלכים במצרים: יצאו לשוק, נוטלין פת בשר ודגים וכל דבר ואין כל בריה מוחה בידם. יוצאין לשדה נוטלים ענבים ותאנים ורימונים וכל דבר ואין בריה מוחה בידם.⁹

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק כ פסוק א -

והנה הזכיר למשכיל אנכי ה', והוסיף אשר הוצאתיך, שיבין המשכיל ושאינו משכיל. ואמר אלהיך, כי אתה חייב בעבור שהוצאתיך מבית עבדים להיות לי לעבד שתעבדני, ותהיה לי לעם ואני אהיה לך לאלהים. ומשה פירש זה בפרשת כי ישאלך בנך (דברים ו כ), כי טעם השאלה, למה אנו חייבים לעשות מצות השם יותר מכל האדם, והלוא בורא אחד לכולנו. והנה הזכיר שלש תשובות. האחת, עבדים היינו לפרעה (שם שם, כא), והוא עשה לנו זאת הטובה הגדולה, על כן אנו חייבין לשמור כל מה שיצונו, אפילו לא היינו יודעים טעם מצותיו. והבייית¹⁰, כי אלה המצות אינם לצרכו, כי אם לטוב לנו כל הימים לחיותנו (שם שם, כד). והשלישית, "וצדקה תהיה לנו" (שם שם, כה), שנהיה צדיקים לנחול העולם הבא.¹¹

ספורנו דברים ו כא – השחרור מ"עבדים היינו" רק בארץ

"עבדים היינו" - ובהיות שבעבדותנו לא היינו יכולים לקנות השלימות המכוון מאיתנו, הפליא לעשות להוציאנו ולהביא אותנו אל הארץ, שנוכל לקנות בה השלימות.¹²

רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ז – אזכור העבד בליל הסדר במצרים

מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו, שנאמר: "והגדת לבנך". לפי דעתו של בן אביו מלמדו. כיצד? אם היה קטן או טיפש אומר לו: בני, כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים. ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחירות... וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבת, כיצד? מתחיל ומספר שבתחילה היו אבותינו בימי תרח ומלפנינו כופרים וטועין אחר ההבל ורודפין אחר עבודה זרה ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו והבדילנו מן התועים וקרבתנו ליחודו. וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו

⁹ זו התלונה הראשונה של בני ישראל לאחר יציאת מצרים, לאחר נס קריעת ים סוף ושירת הים (והאמונה הגדולה בה' ובמשה עבדו). איך ניתן להסביר זאת? האמנם ישבו להם במצרים על סיר הבשר? איפה עבדות הפרך? ר' יהושע אומר בפשטות: בני ישראל היו אנשים בעלי תאווה. תאווה ודמיון מפותח יש לומר, אם לא תאווה ועלילה, כי איפה בדיוק היה להם סיר בשר במצרים? אבל אלעזר המודעי מציע פירוש שמחזיר אותנו ל"עבדים היינו". עבדים הם נתיני המלך והרשות בידם לחמוס ולקחת כל אשר יחפצו, שהרי הם עושים זאת כשליחיו. ציור זה לבטח נובע מראיית העבדים בתקופת הדרשן (רומא?) ולא בדיוק של גלות מצרים. ראה פיתוח רעיון זה בדברינו [היד ה' תקצר](#) בדברי העם: "זכרנו את הדגה אשר אכלנו במצרים", תוספתא סוטה שם ופירוש רמב"ן: "נפוצים בעיר ונכנסין בגנות ובשדות והיו אוכלין מן הירקות ואין מכלים דבר", מה שמתאים למונח "עבדי האוצר" של תקופתו. ראה הערך [Servi camerae regis](#) או [עבדי האוצר](#) בויקיפדיה. הרעיון שאנחנו שואלים ממדרש זה לעניינינו הוא שהגנות של "עבדים היינו" היא המנטליות של העבד שנוח לו לחסות תחת כנפיו אדונו ובדומה למאמר חז"ל "עבדא בהפקירא נחא ליה" (גיטין יג ע"א). מזונו זמין? די לו בכך. זה כבר סיר בשר בשבילו. ארוכה הדרך לחירות.

¹⁰ הסיבה השנייה.

¹¹ פירוש אבן עזרא זה נמצא בפרשת יתרו, עשרת הדברות, והוא מבאר מה מקור חיוב המצוות (ראה גם פירושו על הפסוק בדברים שהבאנו, שם מובאים הדברים בתמצית). לכאורה, מספיקים ההתגלות והדיבור הישיר: "אנכי ה' אלהיך" אשר מביאים את האדם המשכיל לידיעה והארה שכלית ברורה ומספקת. כפי שאבן עזרא אומר שם (לפני הקטע שהבאנו): "ואמר באחרונה כי הדעת הגמורה, שישב האדם אל לבו עד שיתברר לו בראיות, כי השם הוא לבדו, על כן אמר וידעת היום והשבות אל לבבך (שם שם, ט). ואמר דוד: ואתה שלמה בני, דע את אלהי אביך ועבדהו (דברי הימים א כח ט). והדעת הוא בלב לא בהודעת הפה". אבל התורה לא מסתפקת בכך והיא מוסיפה את הנימוק: "אשר הוצאתיך מארץ מצרים". זאת, משום שהאמונה צריכה להתבסס גם על רגש וחוויה. על רגש של מחויבות והכרת טובה אשר יוצרים קשר של אדון ועבד בין הקב"ה לעם ישראל למשכיל ולשאינו משכיל. אח"כ מוסיף אבן עזרא נימוקים אשר מדגישים את הטובה והטובה שבעשיית המצוות. לא רק הכרת הטוב, אלא הטוב עצמו. (נימוקים אלה, תשובות ב' וג', קשורים יותר לפסוקים בדברים ו מאשר לשמות כ, ראה פירושו בדברים). אך לענייננו חשובה תשובה א': "עבדים היינו", שפירושה: "כי אתה חייב בעבור שהוצאתיך מבית עבדים להיות לי לעבד שתעבדני, ותהיה לי לעם ואני אהיה לך לאלהים". הדרך לעבוד את הקב"ה ולשמור מצוותיו עוברת דרך שיעבוד מצרים. בעשרות מצוות מוזכרת יציאת מצרים. ראה דברינו [מצוות זכירת יציאה מצרים](#) שם מנינו 32 מצוות. יציאת מצרים לא רק יוצרת את המחויבות, אלא ממחישה גם את ההבדל בין עבדות לחרות ואת ההבדל בין עבדות לעבדות. בין עבדות פרעה לעבדות ה'. "עבדים היינו לפרעה במצרים" ועכשיו אנחנו "עבדי ה' ולא עבדי פרעה" (מגילה יד ע"א). "פי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים וכו'" (ויקרא כה נה). ומספר פסוקים קודם: "פי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד" (שם שם מב). וכדברי ר' יהודה הלוי: "עבדי הזמן עבדי עבדים הם, עבד ה' הוא לבדו חופשי". ראה דברינו [כי עבדי הם](#) בפרשת בהר. ולכן גם התורה מקבלת בדיעבד את מוסד העבדות אבל לא אוהבת אותו לכתחילה. ראה דברינו [פתח במשפט עבד עברי](#) בפרשת משפטים. כללו של דבר, אומר אבן עזרא, "עבדים היינו" ולכן היום אנחנו יהודים מאמינים.

¹² ספורנו ממשיך ומעצים את הרעיון שראינו בפירוש אבן עזרא, ש"עבדים היינו" מסמל את היציאה מעבדות לעבדות, מעבדות בשר ודם לעבדות הקב"ה שאיננה אלא חירות ושלימות. ואגב דבריו הוא מגיע לארץ ישראל שרק בה תיתכן שלימות ועבדות זו. וכאן נפתח פתח לשאלה קשה: אז מה היא עבדות ה' בחו"ל? מה הרגיש ספורנו עצמו כשאמר פסוק זה בהגדה ביושבו בגלות איטליה בתחילת המאה ה-16 כאשר מעמדם החוקי של היהודים היה מוגדר כאמור כ"עבדי המלך" (Servi Camerae)?

ומסיים בנסים ונפלאות שנעשו לנו ובחירותנו... בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים, שנאמר: "ואותנו הוציא משם וגו' ". ועל דבר זה צוה הקב"ה: "וזכרת כי עבד היית", כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית.¹³

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד תפו – נסיים בשבח ובתקווה

וכי מאחר שישראל חביבים כ"כ, למה מסרם ביד אויב? א"ר חנינא: לפי שכל מידותיו של הקב"ה מידה כנגד מידה. בתחילה, קודם שירדו למצרים, היו בני האמהות מבזין בני השפחות ולא נהגו בהם מנהג אחוה. והיה הדבר קשה מאד בעיני הקב"ה והיתה רוח הקודש צווחת ואומרת: "כולך יפה רעיתי". אמר הקב"ה: היאך אעשה להם שיקבלו בני השפחות? אורידם למצרים ויהיו כולם עבדים. ובשעה שאגאלם אתן להם מצות פסח שיעסקו בה הם ובניהם ובני בניהם ויאמרו כולם "עבדים היינו לפרעה" - נמצאו כולם שווים. וכל כך למה? להודיע גדולתו ושבתו של הקב"ה לכל באי עולם וידעו לעשות שלום בין בריותיו. לכך נקרא שמו שלום, שנאמר "ויקרא לו אלהים שלום" (שופטים ו כד).¹⁴

חג שמח

מחלקי המים

מים אחרונים 1: בלוח השנה שזכינו לו אנו, בני ארץ ישראל היום, עומד חג הפסח בתווך בין פורים מעבר זה ויום העצמאות מעבר זה. פורים הוא חג שמקורו בגלות ואין אומרים בו הלל משום ש"אכתי עבדי אחשוורוש אנן" (עדיין עבדי אחשוורוש אנחנו, מגילה יד ע"א). האירוע של פורים היה מקומי וחד פעמי ולא שינה את מצבנו הבסיסי. בכך הוא מטיל צל מסוים על פסח שעשו אבותינו באלפיים שנות גלות. כנגד "עבדים היינו" וכן "עבדי ה' ולא עבדי פרעה" (מגילה שם) עומד "אכתי עבדי אחשוורוש אנן" והגדרת היהודים כ"נתיני המלך". יום העצמאות, מהעבר השני, שופך אור של חירות על חג הפסח ומאשר ומחזק את אמירתנו בלילה זה: "**עבדים היינו** ... עתה בני חורין" כפירוש ספורנו. ולואי שנזכה לשמר חירות זו שנתנה לנו ולא במגש של כסף.

מים אחרונים 2: כיון שביקשנו לדרוש ב"עבדים היינו" נצמדנו לנוסח ההגדה כפי שהוא בידינו שהוא נוסח בבל אשר התגבש בעיקר בתקופת הגאונים (ראה תשובות רב נטרונאי גאון אורח חיים סימן קלח). ראה שוב הגמרא בה פתחנו שהיא מהתלמוד הבבלי. במשנה מוזכר רק "מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי עובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה" (פסחים פרק י משנה ד). בתלמוד הירושלמי נוסף הפרק מיהושע בנוסח הבא: "רב אמר: מתחילה צריך להתחיל בעבר הנהר ישבו אבותיכם וכו' ". על כל העניין הזה ראה ספרו של [דוד הנשקה מה נשתנה? הוצאת מאגנס](#) 2016 (חלק שני פרק ט בפרט), ובינתיים זכינו גם להשלים את הדף שלנו: [מתחיל בגנות ומסיים בשבח](#).

¹³ כבר התעכבנו בדברינו [מתחיל בגנות ומסיים בשבח](#) על מנהג הרמב"ם בליל הסדר, הן בהיבט הנוסח והן בהיבט ההרגשה של מי שיושב בארץ מצרים, איננו באמת בן חורין (הרמב"ם ומשפחתו סבלו רבות מהאסלאם הקיצוני) ואומר: עבדים היינו לפרעה במצרים ... עתה בני חורין". כולל ההצבעה על העבד והשפחה שעומדים ומשרתים את הרמב"ם ומשפחתו בליל הסדר ומן הסתם לא הבינו עברית (השווה עם רב נחמן ודרו עבדו בגמרא פסחים בה פתחנו). אולי לא בכדי מדגיש הרמב"ם את החובה "להראות עצמו כאילו הוא יצא עתה משעבוד מצרים", ולא בכדי הוא פוסק כאן (בניגוד לסדר ההגדה שלו שבסוף ההלכות שם) שפותחים בעובדי עבודה זרה היו אבותינו, במטרה להדגיש את החירות הדתית-רוחנית, אם לא את הפיסית-ריבונית. מרב נחמן לעיל, דרך הרמב"ם וספורנו וכל גדולי ישראל לאורך הדורות, מה הרגישו בשבתם בגלות בליל הסדר ובפרט כשאמרו: "עבדים היינו"?
¹⁴ האם מדרש זה חוזר לגנות הקשה שראינו במדרש תהלים לעיל? האם גם הוא בא להזכיר לנו את ריב האחים, אחי יוסף? לאו דווקא. נראה לנו, ולא רק בשביל לסיים בדבר טוב, שהוא מתקשר יותר לסיפור של רב נחמן בו פתחנו, אשר משתף את דרו עבדו בהגדת ליל הסדר. נכון שגם מדרש תהלים לעיל וגם מדרש זה מתייחסים ליוסף ואחיו. אבל בהבדל דק. שם זה עונש. תזכורת שכולה גנות. כאן זה תיקון ותקווה. שם "חייכם שאתם קורין בכל שנה ושנה עבדים היינו לפרעה במצרים", "ועדיין אותו החטא קיים". ואילו כאן "אתן להם מצות פסח שיעסקו בה הם ובניהם ובני בניהם ויאמרו כולם "עבדים היינו לפרעה" - נמצאו כולם שווים". ואגב שים לב שהפסוק שהמדרש מביא בסוף דבריו "ויקרא לו אלהים שלום" לקוח מגדעון. וזה נושא מעניין אחר ואכמ"ל.